

ČLANKI – RAZPRAVE

Lilijana Burcar

POZABLJENE PROLETARSKÉ PRAVLJICE HERMYNIE ZUR MÜHLEN: *VČERAJ JE BILÓ ... JUTRI BO*¹

V prispevku obravnavamo zbirko proletarskih pravljic *Včeraj je biló ... jutri bo* Hermynie zur Mühlen, ki je v slovenskem prevodu izšla pri založbi Cankarjeva družba leta 1933 in je obsegala tri pravljice: *Kaj pripovedujejo Petrčkovi prijatelji*, *Hlapec in Roževca*. Proletarske pravljice podajajo v mladinski literaturi redko videno sistemsko analizo delovanja kapitalističnega sistema, mehanizmov izkoriščanja in okoriščanja peščice na račun večine ter strukturnih vzrokov revščine in sistemske bede. Nastopajo kot izrazito intenzivna oblika družbeno angažirane otroške književnosti, cilj katere je kar najbolj poglobljeno krepiti kritično pismenost in družbeno ozaveščenost. Zato so v obdobju restavracije kapitalizma in poglobljajočih se kriz, razraščajoče se sistemske revščine in strukturnih neenakosti, ki neposredno vplivajo na možnosti obstoja otrok in odraslih, ne le ponovno relevantno, ampak temeljno branje.

The article focuses on the collection of zur Mühlen's fairy tales titled *Once upon a time ... and it will be* (*Es war einmal... und es wird sein*), translated into and published in Slovene in 1933 by the publishing house Cankarjeva družba. The translated pieces in the collection at the time included *What Little Peter's Friends Told Him*, *The Servant* and *The Rose-bush*. Proletarian fairy tales offer a systemic analysis of the capitalist system and its mechanisms of systemic exploitation and expropriation by the few, and by extension, an invaluable insight into structural causes of poverty. They constitute an intensive form of socially engaged children's literature, the aim of which is to foster social awareness and critical literacy among the young. As such, they represent not just a relevant but an essential reading in the times marked by the restoration of capitalism, deepening crises and growing systemic poverty and structural inequalities.

V zahodnoevropskem prostoru se literarna zgodovina in kritika vključno z njeno feministično vejo posvečajo predvsem kanoniziranim klasičnim literarnim pravljicam Charlesa Perraulta, bratov Grimm in Hansa Christiana Andersena. Sestavni del tega so tudi številne modernizirane priredbe, predelave in nadgradnje osrednjih kanoniziranih pravljic. V polju avantgardne literarne kritike v zadnjih nekaj

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalne dejavnosti, financirane v sklopu odobrenega bilateralnega projekta BI-ME/18-20-014, za katerega je sredstva prispevala agencija ARRS.

desetletjih v ospredje stopata predvsem prevpraševanje patriarhalnega simbolnega reda in razklepanje konstruktov maskulinosti in femininosti, kot so jih naturalizirale kanonizirane pravljice bratov Grimm in Charlesa Perraulta. V kontekstu kapitalističnega družbenoekonomskega sistema in njemu pripadajočega ideološkega aparata ostaja, ob redkih izjemah,² popolnoma spregledana in zamolčana enako progresivna in prebojna vrsta pravljič, ki je izšla iz delavskega revolucionarnega vrenja po koncu prve svetovne vojne. Gre za t. i. proletarske pravljice, katerih podlaga sta dialektični materializem in znanstveni socializem. To je družbeno angažirana oblika pravljičnega žanra, ki ga je porodil upor proti kapitalističnemu izkoriščanju, strukturni neenakosti in sistemski revščini. Temelje so mu postavili družbeno angažirani pisatelji in pisateljice v Nemčiji takoj po prvi svetovni vojni. To je obdobje proletarskega upora, ki je po zgledu oktobrske revolucije zajel zlasti osrednji del Evrope. Obdobje med letoma 1918 in 1919 je obdobje ustanavljanja delavskih republik, vojaških, delavskih in kmečkih sovjetov ter komun v Nemčiji (Berlin, Hamburg in München), v Italiji (Milano, Torino, Genova), na Madžarskem vključno s Prekmurjem ter ne nazadnje v novooblikovani Državi SHS, kasneje Kraljevini Jugoslaviji. Proletarske pravljice so vzniknile iz družbenega angažmaja pisateljic in pisateljev, ki so bili/e sami/e podpornice in podporniki socialističnega boja za boljši jutri oziroma so v njem neposredno sodelovali/e kot vodilne ali priključene članice in člani v takratni madžarski ali nemški revoluciji sovjetov (npr. Béla Balász). V njihovem pogledu na svet in strukturno neenakost jih je vodila želja po sistemski družbeni pravičnosti, po odpravi izkoriščanja človeka po človeku. Proletarske pravljice so kot svojevrstna oblika pravljičnega žanra posvečene temu cilju in zato delujejo internacionalno: iz Nemčije so se v prevodih in predvsem v opusu osrednje nosilke tega žanra, Hermynie zur Mühlen, prelile tudi v naš prostor, čemur posvečamo drugo polovico prispevka. V prvi polovici poudarek najprej velja orisu danes izbrisane zgodovinskega konteksta, iz katerega so izšle, tj. nemški in madžarski revoluciji sovjetov v obdobju po prvi svetovni vojni, in nato razčlenitvi nekaterih temeljnih značilnosti žanra. Proletarske pravljice so ponovno relevantne v kontekstu poglobljajoče se sistemske revščine, s katero imamo v našem prostoru opravka po letu 1991, tj. od restavracije kapitalistične družbene ureditve.

Družbenopolitični kontekst vznika in razvoja revolucionarnih proletarskih pravljič

Za uradni začetek nemške novembrske revolucije ali revolucije sovjetov leta 1918 velja upor nemške vojne mornarice, ki se je 3. novembra v severnem obmorskem mestu Kiel postavila na stran stavkajočega delavstva (Collotti 1971: 9). Stavkovni val je Nemčijo pretresal že od leta 1916; po uporuh mornarice in ustanovitvi vojaških in delavskih svetov pa so ti začeli množično prevzemati oblast tudi v drugih delih Nemčije. Temeljni preobrat je sledil 9. novembra 1918, ko se je tudi v Berlinu vojska aktivno postavila v bran delavskih sovjetov in ustanovila še svoje vojaške sovjete,

² Npr. Jack Zipes (ur.), *The Castle of Truth and other Revolutionary Tales* (Princeton UP, 2020), *Fairy Tales and Fables from Weimar Days* (Palgrave Macmillan, 2018); Michael J. Rosen (ur.), *Workers' Tales: Socialist Fairy Tales, Fables, and Allegories from Great Britain* (Princeton UP, 2018).

namesto da bi zatrla delavsko revolucionarno gibanje (Collotti 1971: 11). Nemška elita, ki so jo sestavljali industrialci, bankirji in veleposestniki, je zato na čelo parlamentarne vlade prvič v zgodovini postavila reformistično Socialno demokratsko stranko v upanju, da bo v svoji kapitalu podporni drži zajezila in nevtralizirala moč vojaških in delavskih sovjetov. Socialdemokratska vlada Karla Eberta je zavrnila zahteve sovjetov po podržavljenju veleposestev, industrijskih kompleksov, rudnikov in bank (Collotti 1971: 20). Ker se je vojska razen oficirske kaste postavila na stran delavstva, je hkrati na pobudo starega vojaškega vodstva, povezanega z veleposestniki in industrialci, Ebertova vlada podprla ustanovitev t. i. prostovoljnih odredov, zametkov kasnejše nacistične SS. To so bili plačanci, rekrutirani iz skrajno desničarsko (antikomunistično in nacionalistično) usmerjenih pripadnikov demobiliziranih enot nemške imperialistične vojske (Comack 2012: 51). S temi paramilitarističnimi enotami je reakcionarna elita ob podpori večinske socialdemokratske vlade prešla v neposreden fizični spopad in sistematičen obračun z vojaškimi in delavskimi sovjeti. Med drugim je dala na skrivaj usmrtiti ključni vodji Spartakove zveze, Roso Luxemburg in Karla Liebknechta. V Berlin je 11. januarja 1919 vkorakalo 30.000 paramilitarističnih plačancev, da bi dokončno uničili tamkajšnje delavske in vojaške sovjete – pobitih je bilo okrog 2.000 delavcev, ranjenih pa jih je bilo najmanj 10.000 (Frederiksen 2009). Kot zadnja je padla Bavarska sovjetska republika, ko je v noči na 30. april v München vkorakalo 100.000 paramilitarističnih pripadnikov, ki so v pouličnih bojih 3. maja 1919 krvavo zadušili še zadnji odpor vojaških in delavskih sovjetov (Collotti 1971: 42). Sledilo je obdobje belega terorja, represalij, sodnih in zunajsodnih čistk. V temeljih Weimarske republike, njenega nastanka in obstoja sta vpisana krvavo zatrtje revolucionarnega delavskega gibanja in sistematični pregon vseh njegovih ostankov.

V nasprotju z nemško novembrsko revolucijo je revolucija sovjetov na Madžarskem marca 1919 potekala povsem drugače. Lahko bi se tudi obdržala, če je ne bi zadušile in likvidirale sile antante (Južnič 1985: 133). Te so ob nemoči in razpršenosti domače madžarske kontrarevolucije najprej sprožile ekonomsko blokado države, nato pa ob pomoči romunskih in češkoslovaških enot, na čelu katerih so stali italijanski in francoski oficirji, vdrle v državo in krvavo obračunale z delavskimi, kmečkimi in vojaškimi sovjeti (Santarelli 1971: 69, 73). Ker novoustanovljena madžarska buržoazna republika ob zaključku prve svetovne vojne ni mogla zadušiti revolucionarnega vrenja, je tudi ta v celoti predala oblast madžarski Socialdemokratski stranki v prepričanju, da bo s to potezo po že preizkušenem nemškem modelu politično onesposobila sovjete in izpodkopala revolucijo. Vendar je v madžarski SD vajeti prevzelo njeno levo krilo, ki se je povezalo z vodstvom KP. Prišlo je do sporazuma o ustanovitvi Madžarske sovjetske republike brez prelitja krvi (Santarelli 1971: 65). Sledila sta odloka o podržavljenju vseh rudnikov, industrijskih in trgovskih podjetij, če so imela več kot 20 zaposlenih (Santarelli 1971: 66; Južnič 1985: 135; Titl 1970: 9), in o razlastitvi veleposestnikov ter prenosu zemlje na delavske zadruge (Santarelli 1971: 67). Madžarska sovjetska republika je bila vse od nastanka trn v peti zahodnim imperialističnim silam, zmagovalkam prve svetovne vojne, saj je posegla v povojno delitev plena in njihove kapitalske interese v vzhodnoevropski regiji, predvsem Francije in Velike Britanije (Lojkó 2006: 17). Zato sta ta dva imperialistična centra sprožila neposredni vojaški napad, pri čemer sta se naslonila na vojaški aparat buržoazne Romunije in Češkoslovaške. Invazija, ki se je začela 10. aprila 1919, je dosegla vrhunec 1. maja 1919. Na ta dan so se na

Tisi združile češke in romunske invazijske enote, ki so delovale kot podaljšana in dobro financirana roka britanskih in francoskih interesov v regiji. Romunska vojska je 1. avgusta 1919 z madžarskimi kontrarevolucionarji ali belogardisti pod vodstvom admirala Hortyja vkorakala v Budimpešto, kamor so še istega dne prispeli tudi britanski generali, diplomati in bančniki (Sakmyster 1992: 72). Madžarska sovjetska republika, ki je obstajala od 21. marca do 1. avgusta 1919, je bila uničena. Sovjeti so bili brutalno zatrti in demontirani, veleposestva so prešla nazaj v roke plemstva, industrijski obrati pa velekapitalistom. Fašistični režim, ki ga je nastavila in financirala antanta, je odprl vrata britanskim ekonomskim interesom v regiji (Sakmyster 1992: 77), kar pa je bilo odvisno od popolnega uničenja sovjetskih revolucionarnih idej in njihovih nosilcev. Med letoma 1919 in 1921, ko se je britanska misija na Madžarskem že udomačila, je zavladalo obdobje belega terorja. Do leta 1921 je bilo, kot navaja Južnič, ubitih najmanj 5000 delavskih voditeljev, revolucionarjev in političnih aktivistov, medtem ko je bilo kar 70.000 ljudi zaprtih ali interniranih v koncentracijska taborišča, kjer so bili izpostavljeni surovemu nasilju (1985: 137). Zaradi belega terorja in represalij je državo zapustilo 100.000 ljudi vključno z inteligenco, npr. Georg Lukács (prav tam). Med njimi so bili tudi kulturni delavci, vključno s književnicami in književniki, ki so se zatekli v Sovjetsko zvezo ali pa, ironično, v Weimarsko republiko.

Glavnino kulturnikov, ki so se zatekli v Weimarsko republiko, so predstavljali že uveljavljeni pisatelji in pisateljice za mladino, npr. Béla Balász (*Sedem pravljic*, 1917), Jozsef Lengvel, Béla Illés in Maria Szucsich (Zipes 2018: 13). Po prihodu je ta skupina z nemškimi somišljeniki predvsem zaradi progresivne kulturne politike KP Nemčije dobila nov zamah: njeni člani (npr. Edwin Hoernle) so začeli leta 1920 s socialistično usmerjenimi nemškimi pisateljicami in pisatelji, kot so bili Oskar Maria Graf, Kurt Schwitters, Eugen Lewin-Dorsch, Felix Fechenbach, Lisa Tetzner, Berta Lask in predvsem Hermynia zur Mühlen, objavljati t. i. proletarske pravljice. Socialistične proletarske pravljice so bile povsem nova oblika pravljničnega žanra s poudarkom na razčlenjevanju kapitalističnega reda, mehanizmi izkoriščanja in osvetljevanju strukturnih vzrokov sistemske bede in revščine. Hkrati pa so poudarjale solidarnost in nujo po revolucionarnem boju proti okovom nacionalistične in rasistične ideologije, proti kolonializmu in imperialističnim vojnám. Proletarske pravljice, v ospredju katerih je poudarek na realnem življenju in težkih življenjskih in delovnih razmerah večine, so bile nova oblika doprinosa k razrednemu boju (Zipes 2018: 8). Brutalno zatrtje nemške in madžarske sovjetske republike je namreč pomenilo, da so bile nosilke in nosilci razrednega boja v weimarski Nemčiji pod neprestanim policijskim nadzorom in so ga bile/i zato prisiljene/i nadaljevati tudi z drugačnimi, posrednimi oblikami. Taktiko boja za boljši jutri po letu 1919 se je zato med drugim preneslo in razširilo na kulturno polje, še posebej književnosti in kasneje drame (Zipes 2018: 4). Pravljčni žanr, katerega naslovnik je praviloma ali pa zlahka vedno dvojen, je bil zato idealna rešitev. Hkrati je šlo za žanr, ki je bil v Nemčiji že udomačen in razširjen, saj so bile klasične literarne pravljice bratov Grimm, Berchsteina in Andersena vse od sredine sedemdesetih let 19. stoletja predpisano šolsko čtivo (Zipes 2018: 10). K prestižu in dokončnemu zakoreninjenju tega žanra pa so na prehodu v 20. stoletje prispevale še najrazličnejše avtorske pravljice mednarodno uveljavljenih piscev, namenjene predvsem odraslim, še zlasti pravljčne pripovedi domačih avtorjev Hermana Hesseja in E. T. A. Hoffmanna kot tudi Oscarja Wilda in Anatola France (Gossman 2018: 3). Zavoljo tega so pravljice ob nastopu

Weimarske republike že veljale za osrednji žanr otroške književnosti (Wallace 2009: 31). Progresivno krilo KP Nemčije s Claro Zetkin, Karlom Liebknechtom in kasneje Edwinom Hoernlejem na čelu je zelo zgodaj prepoznalo socializacijsko moč, ki jo ima književnost ne le pri gledanju na svet, ampak tudi pri njegovem razumevanju in delovanju v njem, še toliko bolj med najmlajšimi. Clara Zetkin, Karl Liebknecht in kasneje Edwin Hoernle so si bili enotni v tem, da borbe za boljši jutri ni mogoče voditi brez čvrstih »čustvenih in intelektualnih temeljev«, ki jih lahko prispeva dobra in hkrati prosvetljena literatura, saj je ta ključnega pomena pri oblikovanju zavesti in s tem pogleda na svet ne le odraslega, ampak predvsem mladega človeka, začenši z otroki (Wallace 2009: 29).

Temeljne značilnosti proletarskih pravljic

Proletarske pravljice se posvečajo sistemski obravnavi sodobnih, perečih socialnih problemov in so pomenile inovativen odmik – tako v vsebinskem kot oblikovnem smislu – od kanoniziranih in konservativno naravnanih pravljic (na čelu s pravljičami Charlesa Perraulta in bratov Grimm). Da bi razgalile sistemske vzroke revščine in pokazale na strukturno neenakost, s tem pa senzibilizirale in ozavestile tako mlajše kot starejše bralstvo, so vse od začetka temeljile na spoju magičnega in prosvetljeno analitičnega: magično kot tudi govoreče predmete in živali spajajo s sociološko analizo, da bi prispevale k družbenokritični pismenosti in zavesti bralstva. Na ta način modernizirajo in preoblikujejo pravljični žanr, saj zavestno in sistematično združujejo kriterije »realističnega, teoretično podkovanega in informativnega« pisanja z elementi magičnega (Gossman 2018: 14). Slednji so nujno potrebni za vzpodbujanje čustvenega doživetja in kompleksnega nagovarjanja otroške domišljije; na ravni simbolizma in alegorije pa tudi pri spodbujanju čustvenega odziva in mišljenja odraslih. Ta inovativni, družbeno angažirani in sociološko teoretično podkovani pristop nadgrajuje tudi sistematično in premišljeno dodelana estetska raven pripovedi, zaradi česar proletarske pravljice nastopajo kot oblika »umetnosti v malem« (King 1988: 131). Posebna pozornost namreč velja tudi dodelani grafični opremi in takrat najbolj sodobnemu, modernističnemu likovnemu izrazu, s katerim vsebina podanega ni le podprta, temveč je vzporedno razširjena in analitično poglobljena ter doživljajsko konkretizirana. Proletarske založbe so zato pri izdaji zbirk proletarskih pravljic enako pozornost posvečale likovni estetski kakovosti. Okrog njih so se v weimarski Nemčiji zbirali najbolj prodorni, eksperimentalni ilustratorji, ki so spadali v sam vrh umetniške in družbeno angažirane avantgarde. Zgovoren je npr. primer založbe Malik, ene od osrednjih socialističnih avantgardnih založb, ki sta jo leta 1917 ustanovila brata Wieland Herzfelde in John Heartfield. Prvi je bil znani družbeni kritik in levičarski intelektualec, drugi pa priznani dadaistični umetnik, čigar specializacija je bila za takratne čase napredna tehnika fotomontaže (Gossman, 2010a: 279; German expressionism). Ta založba je v sklopu serije Pravljič revnih (*Märchen der Armen*) objavila štiri zbirke proletarskih pravljic: in sicer dve izpod peresa Hermynie zur Mühlen (*Was Peterchens Freunde Erzählen*, 1921; *Ali, der Teppichweber*, 1923) in po eno avtorja Eugena Lewina-Dorscha (*Die Dollarmännchen*, 1923) in avtorice Marie Szucsich (*Silavus*, 1923). Vsako zbirko so opremili najbolj prepoznavni avantgardni ilustratorji v Nemčiji, ki so enak ugled uživali tudi v širšem evropskem prostoru. Zbirki pravljic Hermynie zur Mühlen

sta ilustrirala že omenjeni dadaistični umetnik John Heartfield in Georg Grosz, ki je bil član berlinskega dadaističnega in ekspresionističnega gibanja – zanj so bile značilne predvsem analitično prodorne in družbenokritične karikature berlinskega malomeščanstva in kapitalističnega reda. Preostali dve zbirki pa sta ilustrirala Otto Schmalhausen in Heinrich Maria Davringhausen, prav tako uveljavljena člana berlinskega ekspresionizma (Zipes 2020: 17–18). Njihova dela danes hranijo številne prestižne galerije in grafični muzeji ter univerzitetni depoji, večinoma v ZDA.

Osrednje mesto med ustvarjalkami in ustvarjalci proletarskih pravljic pripada Hermynii zur Mühlen (1883–1951),³ »rdeči grofici«, ki se je odrekla svojemu aristokratskemu poreklu in se aktivno postavila na stran oktobrske in nato nemške novembrske revolucije, s tem pa na stran pravic izkoriščanih in boja za socializem, kateremu je posvetila večji del svoje literarne poti. Njeno prvo avtorsko delo je bila proletarska pravljica *Was Peterchens Freunde erzählen* (*Kaj pripovedujejo Petrčkovi prijatelji*), ki je leta 1921 izšla pri avantgardni založbi Malik. S to pravljico, ki je sestavljena iz več posamičnih pripovedi in je v izvirniku obsegala 35 strani, je založba odprla serijo Pravljičice za revne. Zbirka, ki jo je ilustriral Georg Grosz, ni doživela le vrste ponovnih objav, ampak svetovni uspeh. Že v prvih nekaj letih po izidu je bila prevedena v najmanj osem jezikov, med drugim v esperanto, kitajščino, ruščino, španščino, francoščino in islandščino (Wallace 2009: 1, 274–276). Enako je veljalo za vse ostale zbirke njenih revolucionarnih proletarskih pravljic. Med te spadajo *Märchen* (*Pravljičice*, 1922), *Ali, der Teppichweber* (*Ali, tkalec preprog* 1923), *Das Schloss der Wahrheit* (*Grad resnice*, 1924), *Es war einmal, ... und es wird sein* (*Včeraj je bilo ... jutri bo*, 1930) in *Schmiede der Zukunft* (*Kovačnica prihodnosti*, 1933). Tudi teh zbirki niso izdale le proletarske in levičarske založbe v weimarski Nemčiji in Evropi, ampak so bile objavljene tudi v Ameriki (New York, Chicago) in Aziji. Prevedene so bile v francoski, poljski, češki, norveški in španski ter angleški jezik pa tudi v japonščino (Gossman, 2018: 62; Gossman 2010b: 11). Pri tem buržoazna cenzura in represivni aparat weimarske Nemčije kot tudi drugih držav nista mirovala. Ob prevodu in objavi zbirke *Was Peterchens Freunde erzählen* v Budimpešti leta 1926 je Hortyjev režim še istega leta obsodil na leto dni zapora novinarja in prevajalca zbirke Paula Vandroja (Wallace 2009: 34). Enakega preganjanja je bila deležna tudi H. zur Mühlen po prihodu iz Švice v Frankfurt leta 1919. Vrsto let je po tovarnah brala svoje revolucionarne proletarske pravljice in spise, že leta 1921 pa je bil zanj odrejen policijski nadzor (Gossman, 2010a: 285). Njena socialistično naravnana literatura, zlasti proletarske pravljice, naj bi nevarno prispevala k politični pismenosti in kritični ozaveščenosti delavstva, zato je bila leta 1924 pozvana pred sodišče in obtožena »literarne veleizdaje« (King 1988: 131). Leta 1926 je po sprejetju zakona weimarske Nemčije o zaščiti mladine pred »obscenimi in nedostojnimi publikacijami« – s to dikcijo se je merilo na socialistično literaturo za mlade, nikakor pa ne na nacistično – policija v zvezni državi Hessen sprožila preiskavo proti H. zur Mühlen zaradi njene proletarske pravljice *Ali, der Teppichweber*, vendar jo je opustila (Wallace 2009: 40, Gossman 2010b: 16). Nekatere druge lokalne oblasti pa so že pred sprejetjem tega zakona dosegle prepoved oziroma konfiskacijo njenih proletarskih pravljic (Gossman 2018: 16). Vse to priča

³ Njen opus je poleg več kot trideset avtorskih del obsegal še vsaj sedemdeset prevodov romanov in dramskih del, od tega jih je več kot dvajset napisal Upton Sinclair, eden najprodornejših ameriških socialističnih pisateljev takratnega obdobja (Gossman, 2018: 61).

ne le o prebojni naravi proletarskih pravljic zaradi njihovega korenitega odmika od kanoniziranih in politično konservativnih pravljic, ampak tudi o njihovem udarnem potencialu. Kajti oblasti, ki so ščitile svoje kapitalske interese, so se dobro zavedale, da gre za literarni program KP Nemčije, katerega cilj je doseči kar se da visoko stopnjo ozaveščenosti med izkoriščanimi množicami. In sicer prav z razkrivanjem strukturnih vzrokov za sistemsko bedo in širjenjem razredne analize v žanru, ki je po formi in sporočilnosti ter ne nazadnje ceni⁴ posamičnih publikacij dostopen in razumljiv tako za otroke kot odrasle. Njegova moč je bila neizmerna, saj je bil torej dosegljiv za vse.

To so dobro razumele tudi delavske založbe v našem prostoru v obdobju med obema vojnama. Zbirko pravljic *Kaj pripovedujejo Petrčkovi prijatelji* je nemška založba Verlag der Jugendinternationale leta 1930 vključila v obsežnejšo zbirko pravljic Hermynie zur Mühlen *Es war einmal ... und es wird sein (Včeraj je bilo, jutri bo ...)* z ilustracijami Heinricha Vogelerja. V tej obliki je našla tudi pot v slovenski prevod leta 1933 pri Cankarjevi družbi, ustanovljeni 1929. V nemškem izvirniku je obsežnejša zbirka poleg *Petrčkovih prijateljev* vsebovala še pet pravljic, in sicer *Warum? (Zakaj?)*, *Der Knecht (Služabnik/Hlapec)*, *Der Rosenstock (Roževca)*, *Die Brillen (Očala)* in do takrat še neobjavljeno pravljico *Die Rote Fahne (Rdeča zastava)* (Gossman 2010b: 10). Vendar je slovenska izdaja leta 1933 v prevodu Angela Cerkovnika in ilustratorski opremi Nikolaja Pirnata vsebovala le tri pravljice. V izdaji Cankarjeve družbe z naslovom *Včeraj je bilo, jutri bo ...: Pravljice* najdemo poleg cikla *Kaj pripovedujejo Petrčkovi prijatelji* le še *Služabnika* (prevedenega pod naslovom *Hlapec*) in *Roževca*, medtem ko sta ostali dve izpuščenii. V izvirniku se nanašata na ideološki aparat kapitalistične države (npr. *Očala*) ali pa neposredno na oktobrsko revolucijo (*Rdeča zastava*), zagovarjajočo nujno po politični akciji delavstva, ki naj v drugih delih sveta sledi zgledu oktohrske revolucije in delavskemu prevzemu oblasti. Dejstvo, da zbirka v slovenskem prevodu vsebuje le tri pravljice, izpušča pa tisti, ki kličeja k revoluciji po zgledu SZ, lahko pripišemo (notranji ali zunanji) cenzuri. Domača buržoazija je namreč že leta 1920, takoj po vzpostavitvi Države SHS in lastni konsolidaciji (to pa je med drugim potekalo na račun istočasne odprave tukajšnjih kmečkih in delavskih sovjetov ter na zatrtju množičnih stavk), prešla v fazo neposrednega spopada z delavskim razredom. To je najprej naznanila z veliko in kasneje malo obznano, ki je prepovedala delovanje KPJ in v krvi zatrla veliki stavkovni val, nato z zakonom o zaščiti države (1921) in ne nazadnje z uvedbo šestojanuarske diktature in belega terorja, z zaplenbo številnih naprednih delavskih časopisov in revij, ukinitvijo naprednih sindikalnih organizacij in zapiranjem članic in članov KP ter vodij naprednih sindikalnih central v posebej ustanovljene politične zapore (npr. Kresinac, Glavnača, Lepoglava) in tik pred izbruhom druge svetovne vojne v koncentracijska taborišča (Baloh 1966: 58).

Tudi Cankarjeva družba je morala ob ustanovitvi marca 1929 svoja pravila najprej – kot je določal zakon, s katerim je buržoazija vodila nadzor nad delovanjem sindikatov in delavskih izobraževalnih organizacij – poslati oblasti v pregled. Kajti Cankarjeva družba je nastala v okviru »socialistično-delavske kulturno-prosvetne

⁴ Cena posamezne zbirke je znašala le sedem mark, zaradi česar je bila dostopna tudi delavstvu z nizkimi mezdami (Wallace 2009: 34).

zveze Svoboda»,⁵ njeno vodilo pa je bilo povsem jasno: dati »delavcu pravo, dobro knjigo« in ga ustrezno izobraziti, saj »lahko le razredno in marksistično ozaveščen delavec učinkovito poseže v družbeno dogajanje in spremeni svojo usodo« (v Čepič 1992: 64). Da bi izpolnila ta kriterij in cilj, je založba, v uredništvu katere je na začetku deloval tudi Prežihov Voranc (Čepič 1992: 64), vodila pretanjeno politiko izbora letnih publikacij. V dvanajstih letih obstoja je izdala 18 tujih in 19 izvirnih domačih književnih del socialnorealistično usmerjenih avtorjev, kot so bili Tone Seliškar, Karel Grabeljšek, Bratko Kreft in Angelo Cerkenik (Čepič 1992: 65). Leta 1933 sta bila poleg zbirke proletarskih pravljič Hermynie zur Mühlen v letno kvoto uvrščena še Grabeljškov roman *Sirene tulijo* in *Dva svetova* Ivana Moleka. Cankarjeva družba je sicer poleg knjižne zbirke izdajala tudi letni koledar oziroma zbornik, ki ga je odlikovala kakovostna likovna oprema najbolj prodornih predstavnikov in predstavnic socialnega slikarstva, začenši s Kathe Kollwitz in Georgom Groszom iz tujine, od domačih, če omenimo le nekatere, pa so pri nastajanju likovne podobe sodelovali France Mihelič, Drago in Nande Vidmar, Ljubo Ravnikar, Ivan Kos, Hinko Smrekar in Nikolaj Pirnat (Čepič 1992: 67). Slednji je likovno opremil tudi prevod zbirke pravljič Hermynie zur Mühlen *Včeraj je biló, jutri bo ...: Pravljičice z desetimi ilustracijami*. Zbirka je bila edina v celotni seriji objavljenih književnih del, ki je bila v skladu z idejo o kulturno-estetskem prosvetljevanju delavstva kakovostno likovno opremljena. O tem, za kako visok standard gre, priča dejstvo, da je požela najvišjo oceno tudi v nasprotnem katoliškem taboru, saj je revija *Beseda* »v svoji oceni tega letnika knjig Cankarjeve družbe postavila kvaliteto ilustracij na najvišje mesto med 'sodobnimi publikacijami v Sloveniji'« (Čepič 1992: 69). V nadaljevanju se posvečamo razčlenitvi treh pravljič, objavljenih v slovenskem prevodu *Včeraj je biló, jutri bo ...: Pravljičice* leta 1933, ki podajajo redko videno analizo delovanja kapitalističnega reda in strukturnih vzrokov sistemske bede; nastopajo kot oblika družbeno angažirane otroške književnosti.

Hermynia zur Mühlen: *Včeraj je biló ... jutri bo*

Pravljičica *Kaj pripovedujejo Petrkovi prijatelji* je postavljena v urbano, industrijsko okolje takoj po prvi svetovni vojni. Deček, ki je zaradi vojne ostal brez očeta, mati pa dela od jutra do večera v tovarni, saj očitno velja dvanajsturni delovnik od ponedeljka do sobote, si sredi zimske poledice zlomi nogo in je prisiljen počivati, da bi lahko okrevail. Njun dom je »ozka izbica« (zur Mühlen 1933: 3), v kateri osamljeni otrok, čakajoč ves dan na mater, prezeba, saj njena mezda kljub celodnevni garanci ne zadostuje za kritje osnovnih življenjskih stroškov. O organiziranem otroškem varstvu za delavke seveda ni govora, saj je to za kapitalistično družbo nedopusten izdatek in privilegij peščice. Izba, ki služi kot kuhinja in spalnica, ni le majhna, ampak skromno opremljena, saj si tako kot druge delavske družine mati in otrok ne moreta privoščiti kaj več kot preluknjani pisker iz zastavljalnice in še nekaj osnovnih predmetov, ki so prav tako počeni ali dotrajani. Odeja, pod katero se stiska deček v neogreti sobi, je zgolj »kup zakrpanih lukenj, skoraj tenka mrena, skozi katero ga mraz zbada s

⁵ Oblast je leta 1935 z dekretom razpustila Delavsko kulturno in telovadno zvezo Svoboda in ukinila revijo *Svoboda*, vendar je to delavsko-prosvetno društvo že naslednjega leta nasledila »Vzajemnost« (Čepič 63, 69), Cankarjeva družba pa je delovala vse do leta 1941.

šiljastimi iglami« (24). V tem pogledu je pripoved realistično in historično specifično umeščena. Otroka v tej goloti revščine obkroža le prgišče razpršenih predmetov, ki so njegova edina družba. Zlasti pod večer, ko lega mrak in se sence vse bolj daljšajo, otroka pa je strah, predmeti drug za drugim oživijo in spregovorijo: najprej koščki premoga, nato škatlica vžigalic, steklenica, odeja, železni lonec in nazadnje še cvetlica, zvonček, ki ga je mati dobila v dar od sodelavke v tovarni. Vsak predmet posebej otroku in s tem mlademu bralstvu pove svojo zgodbo – opiše, kako in predvsem v kakšnih razmerah so ga ustvarile človeške roke. Pred otroškimi očmi se razpre peklenški svet systemskega izkoriščanja, pri čemer nekateri predmeti opisujejo nevzdržne delovne razmere, nesreče pri delu in brezbriznost lastnikov kapitala in posestnikov do zdravja in življenja delavcev. Drugi, s škatlico vžigalic in steklenico na čelu, povezujejo in postavljajo te izkušnje in opažanje o systemski nepravilnosti in krivicah, katerim so bili prvi predmeti priča, v analitično luč. Povežejo jih v makrookvir, tj. družbenoekonomski sistem kapitalizma, razkrivajoč mehanizme okoriščanja peščice na račun izžemanja in degradiranega življenja večine. Koza-rec, ki se tišči steklenice, pride do spoznanja, da se v takem sistemu neizogibno »[v]sakega predmeta, ki ga človek rabi, [...] drži beda in trpljenje kakšnega drugega človeka« (29). Predmeti, ki pripadajo vsakdanjiku slehernika oziroma delavske družine, v svoji pričevalski in analitični vlogi nastopajo kot veristični opazovalci in družbeni razčlenjevalci, a hkrati združujejo prvine magičnega, tj. antropomorfizma in magičnih objektov, značilnih za pravljčni žanr (Wallace 2009: 36).

Prvega dne oživijo koščki premoga, katerih pričevanje nas vpelje v svet nevzdržnih delovnih in življenjskih razmer rudarjev pod zemljo, pričevanje drugih predmetov pa v enako težke razmere v drugih delovnih okoljih tako urbanega kot podeželskega sveta. Gre namreč za iste mehanizme izkoriščanja in s tem prisvajanja rezultatov dela večine s strani peščice v zameno za odstopljene drobtinice, ki ne omogočajo preživetja. V tem procesu dodaten, še povečan dobiček lastnika, ki že tako izhaja iz nizkih mezd, temelji tudi na systemskem zanemarjanju skrbi za delavca in razmere, v katerih dela. Prvi košček premoga spregovori o rudarjih, ki morajo v ozkih rovih sključeni prečepeti večino delovnika in hkrati prenašati vročino, saj ni poskrbljeno za zračenje niti za druge ustrezne delovne razmere, ki bi omogočale varovanje zdravja delavca. Čudi se in ne more pozabiti trpljenja »človeka, ki ni mogel v rovu stati pokonci, moškega, ki ga je tako zelo bolet hrbet« (4). Drugi je, kot pravi sam, priča še hujšemu, in sicer delovni nesreči s smrtnim izidom, ki je posledica nevlaganja lastnikov rudnika v prezračevalni sistem in hkrati siljenja k delu tudi ob nevarno zvišani stopnji metana v zraku. Pri tem so delavci nemočni in se diktatu ne morejo postaviti po robu, saj jih v tem primeru čakata takojšnja odpustitev z dela in še večja revščina. Nesreča je neizogibna, preživi jo en sam, starejši rudar. Ob izhodu iz jame, kjer med ihtočimi otroki in ženskami stoji tudi lastnik, ves »velik in ves gosposki« (8), je košček premoga, ki ga po naključju s starcem prinesejo na površje na nosilih, priča ostri in bridki resnici, ki jo izreče oslabei starec: »Vedel si, da je bil rov v nevarnosti, a tvoj denar ti je ljubši nego naše življenje.« (8)

Enako velja za lastnike tovarn in enakemu sistemu izkoriščanja je priča dečkova nova odeja, ki je njena barvna paleta in lepota cvetličnega vzorca ne navdajata s ponosom, ampak z žalostjo. Za lepoto njenih barv se skriva trpljenje ljudi, ki so pri izdelavi te pisane palete primorani vdihovati »smrdljive, plinovite [anilinske] pare« (27). Zato ob »njenem prebujenju« ali nastanku odeja ugleda nekaj, kar jo za vedno

pretrese. Prvi in edini prizor so namreč »bled[i] ljudsk[i] obraz[i], rdeče trepalnice, solzne oči, ki najbrže prav slabo vidijo, deklice, ki se prijemajo z rokami za boleče glave. Semtertja prebledi kateri delavec. Revez je bel kakor kreda. Naenkrat omahne ter se zgrudi, kakor da je umrl.« (27) Na pomenljivo vprašanje škatlice, »zakaj se prostori ne zračijo s svežim zrakom« oziroma »zakaj ne skrbijo, da bi prihajal v delavnice svež zrak, ki bi izganjal strupene pline!« (28), odeja odgovarja tako, kot ji je povedala stena v tovarni:

Rekla je, da mislijo tvorničarji, ko zidajo tvornice, samo na to: vse mora biti, kolikor je mogoče po ceni. Vse kaže, da je, verjetno, bolj po ceni poslopje, ki ima manj oken in manj vetril. Zato se okna in vetrila ne vzdavajo. Saj tovarnar ne stoji ure in ure v soparičnem prostoru, saj ne vdihava strupenih plinov. Zato mu je prav vseeno, ali delavcem takšen zrak škoduje ali ne. (28)

Ko pa delavec opeša in predčasno zboli in je gospodar iz njega iztisnil še zadnjo kapljo v zameno za mezdo, ki je ne glede na njeno višino le drobec tega, kar je dejansko ustvaril delavec, se ga lastnik reši in ga zavrže, kot da bi šlo za predmet in ne za človeka. Pravljica na koncizen in nazoren, a hkrati nedidaktičen način v nekaj potezah zajame in razgali enega od osnovnih operativnih principov kapitalističnega reda in s tem akumulacije zasebnega kapitala na račun izkoriščanja večine. Ta je povezana z izmikanjem in zanikovanjem socialne odgovornosti kapitala do delavstva, na delu katerega parazitira, in s prelaganjem te odgovornosti na pleča posameznika. Pripoved nadalje slikovito podpira vzporednico s popredmetenjem človeka z izkušnjo in pričevanjem železnega lonca. Ta zbrani družini pripoveduje, da ga je enaka usoda kot ljudi, ki delajo za svoje gospodarje in ne zase ter za splošno dobro, doletela v gospodinjstvu bogate družine industrialcev, tj. družine, ki živi in se gosti na račun dela drugih: »V tisti ugledni rodbini [kot cinično pripominja] sem ostal približno dve leti ... Potem se mi je naredila luknja. Tisti ljudje pa niso zame prav nič skrbeli, čeprav sem pošteno zanje delal. Niso me poskušali ozdraviti, marveč so me zavrgli.« (36). Končna postaja v tem procesu izkoriščanja človeka po človeku in s tem razčlovečenja in popredmetenja izkoriščanih je zavržba, kot da bi šlo za neživi predmet in ne za človeka z dušo in telesom, zgolj za sredstvo v rokah nekoga drugega, ki ga lahko izkoristimo in nato kadarkoli odvržemo. To še pogloblja stisko sistemsko izkoriščanih, ki so v delovnem ciklu podvrženi med seboj strukturno podpornim mehanizmom izkoriščanja, ko pa obnemorejo ali ostarijo, so hipoma odpuščeni in prepuščeni sami sebi. Analogija med človekom in predmetom nazorno ponazarja delovanje tega sistema in njegove posledice za večino, čemur smo v našem prostoru ponovno priča po letu 1991. Zato je pravljica ponovno aktualna – današnjim otrokom pomaga približati realnost, s katero se sooča veliko njihovih staršev, pa naj si gre za vse bolj krčeno skupino redno zaposlenih za nedoločen čas, še zlasti ko se približajo starostnemu pragu 50 let in so, izžeti, pod evfemistično postavko nizke storilnosti prvi odpuščeni, ali pa za agencijske delavke in delavce v proizvodnih halah in storitvenih dejavnostih in prekarne in začasno zaposlene ter navidezno samozaposlene v sicer trajnem delovnem razmerju pri delodajalcih, ki na ta način ne prevzemajo odgovornosti za izplačilo socialnih prispevkov, kot so zdravstveno zavarovanje in pokojninski prispevki. Gre za ranljive skupine zaposlenih, ki jih delodajalec s takšnimi vsiljenimi delovnimi pogodbami in oblikami dela ustvarja sam in ki jih lahko brez odškodnine ali drugih prispevkov, zatem ko jih je dodobra izkoristil, kar najhitreje odpusti in zavrže.

Zato vsi predmeti drug za drugim govorijo o sistemu izkoriščanja, ki ga je ustvaril človek in ne bog. Steklenica, ki nastopa v vlogi aktivistke, njihova pričevanja postavlja v političnoekonomski kontekst. Pripoved sistemsko poveže in zajame v makrookvir navidezno razpršenega pričevanja. Na Petrčkovo vprašanje, kdo so tisti, ki ljudi pošiljajo v pekel, steklenica odgovarja:

»Bogatini, ljudje, ki uživajo v lepih vrtovih prijetno hladen zrak, medtem ko venejo reveži v neznosni vročini. V tem pogledu je imela tista bedasta gospa popolnoma prav, kajti hudiči živijo zares, hudiči, ki ščipljejo z razbeljenimi kleščami uboge obsojence. Ti hudiči pa niso črni, nimajo niti rogov niti repov, marveč se oblačijo lepo in v svilo, klešče pa, ki jih imajo, se imenujejo: beda in pomanjkanje.« (22)

Peščica, v last katere so na navidezno zakonite načine prešla naravna bogastva in proizvodna sredstva, drži zaslužjeno večino v pasti. Razlaščena in obsojena zgolj na prodajo svojega dela v zameno za (pod)minimalno plačo in zgolj simbolno ali pa nikakršno socialno oskrbo večina životari v začaranem krogu bede in siromaštva. Ta jo žene, da privoli v še slabše razmere dela in še nižja plačila. To so goreče klešče izkoriščanja ali strukturni primež, v katerem peščica drži večino. V kapitalističnem redu, ki ga je ustvaril človek in ne bog, tako, kot izpostavlja košček premoga, »[na] svetu živi dvoje vrst ljudi: bogati in revni. Vse, kar je, vse je od bogatih, revni nimajo nič,« (8) pa čeprav delajo, bogati pa počivajo, okoriščajoč se z delom drugih. Peščica živi lagodno na račun dela in sistemskega izčrpavanja večine. Za razmere, v katerih dela in živi večina drugih, obsojena na bedo in životarjenje, gospodi ni mar, kajti ta strukturna beda je, kot pokaže pravljica, podstat in izvor njenega bogastva in lagodnega življenja. Bogatim, katerih premoženje temelji na sistemskem prisvajanju sadov dela večine in ustvarjanju izžetih in izmučenih drugih bodisi na podeželju bodisi v mestu, in kar vse naturalizirajo njihovi zakoni in postave, ni mar nesreč pri delu in še manj peklenskih delovnih razmer in bednih življenjskih okoliščin, v katere so vkleščeni tisti, ki dejansko bogastvo ustvarjajo, a nimajo pravice, da bi ga uživali.

To je svet sistemskega izkoriščanja in strukturne neenakosti, ki ga kapitalistični družbeni red in njegovi ideološki apologeti, vključno s cerkveno elito, kot izpostavlja pripoved, slikajo za naravnega ali pa za odraz božje volje. A kot izpostavlja aktivistka škatlica vžigalic, ki je bila nekoč drevo, narava takšnega reda na pozna. Še več: »Pri nas v gozdu bi kaj takšnega nihče ne dovolil.« (36) Kapitalizem je, kot izpostavlja pripoved, nenaravni red. V naravi ne obstaja. Narava ga zavrača in se mu, prepoznavajoč njegovo strukturno neenakost in sistemsko krivičnost, aktivno postavlja po robu. Ali kot pojasnjuje škatlica vžigalic:

Nikdar se ne zgodi, da bi imel kakšen droban tiček sam zase veliko hišo z mnogimi sobanami, medtem ko bi se morali drugi, ki bi jih bilo pet ali šest, zadovoljiti z eno samo ozko izbico. [...] Pri nas v gozdu bi bilo kaj takšnega nemogoče; pri nas bi tisti, ki ne bi imeli stanovanja, takšne, ki imajo kar po dvoje prebivališč, vrgli iz enega prebivališča. Ljudje pa vzdihujejo in tarnajo pa vse to mirno prenašajo. (12)

Prav tako, in to je ključnega pomena, škatlica izpostavlja naslednje:

Drevje ne bi nikoli dovolilo, da bi eno samo drevo zagospodovalo vsemu gozdu, čeprav so tudi med nami, kakor pri ljudeh, velika in mala, močna in šibka drevesa. Mi vemo, da je dobro pognojena zemlja, zrak, sonce, dež in rosa naša splošna lastnina. Zakaj pri ljudeh, ki se imajo za tako pametne, tudi ni tako? (15)

Narava pozna skupno lastnino, saj je narava sama skupna lastnina vseh živečih bitij, ena vrsta drugi ne preprečuje dostopa do naravnih dobrin, zato imajo od njih koristi vse. Pozasebljanje je nenaravno in vodi v koncentracijo lastnine v rokah peščice, ki sama in edina razpolaga tako z naravo kot z ljudmi, jih popredmeti, njihovo delo pa instrumentalizira za svoje potrebe na račun dostojanstva večine.

To problematiko in vse mehanizme izkoriščanja še bolj razčlenjeno, a hkrati mojstrsko preprosto in pretanjeno izpostavlja tretja pravljica *Rožavec*. Vrtnica želi vrtnarju v zahvalo za njegovo delo pokloniti svoje najboljše cvetove, da bi jih odnesel bolni ženi. A ta tega nikakor ne sme storiti, pa čeprav se »trudi in ubija« (60) z vrtnico, saj vrt in vse njegovo delo pripadata gospe v veliki beli hiši. To pa cvetočemu grmu ne gre v račun: »To ni mogoče!« je pripomnil rožavec. »Te gospe nisem še nikdar videl. Ni me zalivala, ni rahljala zemlje okrog mojih korenin, ni privezovala mojih vej – kako bi mogel biti njen?« (60) Na tej prelomni točki pravljica podobno kot že prva začne odvijati navidezno zamotani klobčič mehanizmov akumulacije kapitala peščice na račun dela in žuljev drugih, da lahko ta proces systemskega izkoriščanja v njegovi srčki v celoti razgali in denaturalizira. Na vrtnarjevo pojasnilo, da ga je gospa kupila in zato pripada njej, rožavec sočustvuje z gospo, zmotno misleč, da je »morala zelo naporno delati, da si je prihranila toliko denarja« in si je lahko kupila tako veliko posestvo s čudovitim vrtom. Vendar se vrtnar le »otožno« nasmehne, pojasnjujoč: »«Gospa ni za ves svoj denar niti z mezincem ganila. [...] Gospa ima veliko tvornico. V tvornici gara nešteto delavcev. Delo vseh teh delavcev je vir njenega bogastva.» (60) Dejstvo, da gospa lagodno živi od dela drugih, raztogoti roževca, ki vrtnarju sprva ne verjame, da je kaj takega mogoče, saj je takšna družbena ureditev v nasprotju z naravnim redom, ki mu je priča: »Poznam življenje mravelj in čebelic ter vem, da je vse, kar si mravlje ali čebelice pridelajo, njihovo.« (60). A človeška družba v primežu kapitalističnega družbenega reda ima nelogično in nenaravno ureditev:

»Nemara je pri mravljah in čebelah res tako,« je vrtnar globoko vzdihnil, »pri človeku pa je drugače. Delavci prejemaajo za svoje delo komaj toliko plače, da od gladu ne poginejo, kar ostane, pa si pridržijo gospodarji. S tem si zidajo krasne hiše, urejajo lepe vrtove, kupujejo mnogovrstne cvetlice.« (60)

Na ta navidezno enostavni, a dejansko analitično pretanjeni način pravljica razgali osnovni operativni sistem kapitalističnega reda, t. i. akumulacije kapitala na račun prisvajanja rezultatov dela ali t. i. presežne vrednosti, ki jo ustvari delavec. Temu ni dano, da bi užival sadove svojega dela, saj si večino prilašča peščica, ki v delovnem procesu sploh ni udeležena. Slednja se predaja brezdelju in lagodno ter razkošno živi v svojih dvorcih, zgrajenih na izkoriščanju nevidenih drugih. Te preganja proč od svojih domovanj in jih obravnava kot razčlovečene druge, ki ogrožajo »njeno lastnino«, pa čeprav parazitira na njihovi bedi, ki jo sama proizvaja, a jo z odganjanjem revežev od svojih vrtov individualizira in pometa pod preprogo kot nerazložljivo težavo, ki ne zadeva sveta bogatih. Navidezno enostavna alegorična ponazoritev roževcu in tudi bralstvu odpre oči. Tako je pozorneje »podnevi opazoval belo, svetlikajočo se hišo. V beli hiši so prebivali ljudje, ki so imeli vsega v izobilju. Od hiše je obrnil svoj pogled na cesto. Po cesti so hodili ljudje, ki niso imeli nič. Njihova bleda obličja so bila žalostna in izmučena.« (65)

Pozasebljanje, ki vodi v sistemske razlastitev večine in posledično v koncentracijo lastnine v rokah ozke skupine posameznikov, je, kot izpostavljata obe pravljici,

nenaravni red in vir tegob. Sistemsko pozasebljenje rezultatov dela in proizvodnih sredstev ter naravnih virov je vir razčlovečenja in trpljenja, je vir sistemske revščine in sistemskega suženjstva. Ali kot pravi škatlica vžigalic v Petrčkovih prijateljih, šele ko je prišla v tovarno, kjer je prisluhnila pogovorom delavcev, je »izvedela, da je vsemu kriv sistem, ki koristi samo majhnemu številu ljudi, velikim množicam pa škoduje«. (15) Problematiki pozasebljanja skupne lastnine je v celoti posvečena pravljica *Hlapec*, ki je umeščena med *Kaj pripovedujejo Petrčkovi prijatelji* in zaključno pravljico *Roževce*. Pravljica je svarilo pred posledicami privatizacije: nazorno prikaže, kaj se zgodi, če ljudje izgubijo skupno lastnino oziroma nimajo več v lasti proizvodnih sredstev, tj. če na račun razlastnitvenja večine te preidejo v zasebne roke peščice. Na eni strani popisuje procese in načine, na katere prihaja do odtujitve skupnega, kolektivnega dobrega in individualnega grabeža, na drugi strani in kot dopolnilo pa posledice tega grabeža in sistemske razlastitve večine. Zato je lahko ilustrativno nazorna tudi za razumevanje družbenoekonomskega sistema in položaja ljudi v našem prostoru po letu 1991 oz. po razgradnji socialističnega sistema.

Pravljica se odvija v oddaljeni vasi, bogati z lesom, kjer je življenje težko. Vaški čarovnik, mehanik, vse življenje posveti izumu stroja, s katerim bi olajšal delo ljudem na vasi. Razvije žago, s pomočjo katere odpravi naporno ročno delo, ki je vaščanom odvzelo dneve in dneve dragocenega časa, hkrati pa jih pustilo telesno izmozgane in duhovno omrtvičene. Ko jim preda napravo, jih trikrat posvari, da mora stroj ali služabnik (kot tudi gozdovi), kot ga poimenuje, ostati v skupni lasti, sicer se bodo nad skupnost zgrnili težki časi:

»Dokler bo ta naprava vaša skupna lastnina, bo dober hlapec, ki vam bo pomagal. Če bi se kdaj zgodilo, da bi postal lastnina posameznika, bo neizprosno in hud gospodar!« [...] [Zato mi morate obljubiti, da bo hlapec vedno pripadal vsem v vasi [v Zipes 2018: 73], sicer bo »žrl vaše življenje in življenje vaših otrok. [...] Če bo hlapec prišel kdaj [...] v oblast posameznika, bo[ste] prekleti [vi], [vaši] otroci in otroci [vaših] otrok!« (47).

Vaščani in vaščanke svarila ne vzamejo resno, čarovniku in njegovim nasvetom se celo posmehujejo. V sistemu, ki ga zaznamujeta kolektivno lastništvo in blagostanje, ki iz njega izhaja za vse v vasi, namreč ne razumejo, o čem starček govori in pred čim jih dejansko posvari, preden umre. In sicer vse dokler sami ne izkusijo novega, kapitalističnega sistema, kateremu so v svoji naivnosti, neupoštevajoč nauk starega in sedaj že preminulega čarovnika modreca, na široko odprli vrata. A takrat je že prepozno. Nekega dne namreč vas obišče korpulenten neznanec, oblečen v elegantna oblačila, čez porejen trebuh pa mu binglja zlata ura. Na vsak način želi za drobiž »kupiti« služabnika in pravico nad koriščenjem lesnega bogastva, čemur se skupnost sprva upira, a jo premamijo njegove sladke in zapeljive besede. Ko mu predajo služabnika oziroma lastna proizvodna sredstva, nad katerimi nimajo več nadzora, se pokaže pravi obraz neznanca oziroma sistema, ki ga uteleša. Zaslepljeni z drobtinicami so ljudje sprva veseli in zadovoljni:

Prejemali so pač vsak teden stalno plačo. Kmalu pa so uvideli, da jim ta plača ne zadostuje za življenjske potrebe. Tujec [pa si je medtem] dal zgraditi v vasi prelep grad. [...] Ko je bil tujčev grad dograjen, je stopil neki delavec pred tujca ter mu dejal: »Bogatin si. Nedvomno si prodal les trikrat dražje, nego smo ga prodajali prej. Drugače si ne bi mogel zgraditi takšnega gradu. Naša plača pa je še vedno enaka. Povišaj tudi naše dohodke, daj nam trikratno plačo.« Tujec se je silno razsrdil. Poklical je svojih dvanajst oboroženih služabnikov, ki jih je bil

dovedel iz mesta. Ukazal jim je, naj delavca, ki si je predrznil nasproti njemu tako govoriti, obesijo na drevo. Drugi delavci so vse to videli ter se silno prestrašili. Niti besedice s[i] niso več upali ziniti [...]. (53–54)

Tako skupnost sprevidi, da je ostala brez vsega in da sta se uresničila prerokba in svarilo starega mojstra, vidca, kateremu so se vaščanke in vaščani posmehovali: »Služabnik je postal naš gospodar! Služabnik je postal naš gospodar!« Pravljica nato pod lupo postavi zakonitosti systemskega izkoriščanja in načine, na katere ta in s tem kapitalistična družbenoekonomska ureditev v času konjunktura in gospodarskih kriz vedno deluje v korist peščice in v škodo razlastnjenine večine. Pravljica sama nastopa kot ozaveščevalno orodje in svarilo, da človeštvo ne sme nikoli dopustiti, da bi skupna lastnina, ki služi dobrobiti in dostojnemu življenju vseh, prešla v roke peščice posameznikov, saj se v tem skriva osnovni, strukturni vzrok systemske bede in trpljenja.

V pravljici *Kaj pripovedujejo Petrčkovi prijatelji* na dečkovo vprašanje, ali bo ta sistem večer, škatlica zanosno odgovarja, nagovarjajoč tudi bralstvo: »Ne, ne bo! [...] Na svetu živijo dobri in pametni ljudje, ki se borijo proti takšnemu sistemu in zahtevajo, naj delajo vsi ljudje, naj vsako delo prinaša toliko plače, da more človek od svoje plače dostojno živeti. Ti dobri in pametni ljudje se imenujejo socialisti. Zpomni si to besedo!« (23). V pravljici *Roževce* pa izvemo, da vrtnica, ki doume vzroke systemske revščine, kateri je priča, ne želi več cveteti za bogate, ampak le še za revne. Zato začne svoj boj odmiranja na vrtu tovarnarke, da bi se lahko preselila v domovanje revnih in se pod vplivom revolucionarnega vetra, ki že veje širom sveta, pridružila njihovem boju za drugačen jutri.

Kapitalistični svet, v katerem peščica živi razkošno na račun dela in systemske bede drugih, prilščajoč si vse dobrine in postavljajoč se za lastnike in nadzornike vsega bogastva, je, kot konsistentno izpostavljajo pravljice v zbirki, nenaraven in nesprejemljiv red. Narava se mu upira in postavlja po robu, upreti se mu mora in zmore, kot pretanjeno poudarja škatlica vžigalic v *Petrčkovih prijateljih*, tudi človek. Otresti se mora strahu in prepričanja, da je nemočen, s tem pa vere v trdnost in večnost izkoriščevalskega sistema. Solidarnost poteptanih in skupen boj sta ključ do uspeha. Temelj pa je ozaveščenost in s tem prepoznavanje in razumevanje vzorcev zatiranja namesto njihovega slepega sprejemanja kot naravne danosti. Škatlica pripoveduje, kako je bila kot še mogočno drevo priča takemu upor in složnosti bitij v gozdu, ki so premagala ujedo. Ta si je namreč omislila, da je »gozdna vladarica! Vsi mali ptički pa naj bi bili njeni tlačani in sužnji!« (31) Združeni so ptički napadli ujedo: »Vedno več ptičkov je bilo, ki so s svojimi ostrimi kljunčki udrihali po ujedi ter jo kavsali po očeh,« dokler se ni »mrtva zgrudila v globino« (31), in od takrat so se te »nevarne«, složne pokrajine vse ostale ujede za vedno izogibale, saj so izvedele, kaj se je dogodilo z njihovo sestro. Kot zaključuje škatlica: »Česar ne bi bil mogel nikdar storiti en sam droban ptiček, je izvršilo sto in sto malih ptičkov, ki so bili složni.« (32) V medsebojni pomoči in solidarnosti malega, poteptanega človeka, kot alegorično izpostavlja pripoved, leži njegova moč. Te skupne in enotne fronte pa ni mogoče doseči brez organiziranega delovanja med ljudmi, saj je to tudi prvi pogoj, da se ljudje ozavešijo, da pride do nastanka kritične mase. Za to so potrebni številni napor in vrsta ptičkov aktivistov, katerih življenje bo prej presahnilo. A kljub temu bo nekega dne, kot zaključuje pripoved s pričevanjem zvončka, tudi za ljudi, in ne le za številne drobne cvetlice, »nekoč prišla vigred, le

priporiti si jo morajo!» (44) Takrat otroci ne bodo več umirali »v rdečih, peklenskih glažutah« in takrat ne bo več nikogar, »ki bi zmrzoval, stradal in bi bil brez strehe nad glavo« (42). Polaganje upov v novo pomlad za človeštvo je poziv k revoluciji, ta pa je glede na dane razmere poziv k utopičnemu, ki v proletarski pravljici dobiva povsem drugačno obliko in vsebino kot v klasični.

Tudi v pravljici *Roževce* smo priča podobni solidarnosti, ki jo podpira narava. Vzornik in učitelj roževca postane veter, ki pred »zasmrajenimi kletnimi stanovanji« reveže širom sveta drami z besedami: »Svoboda, pravica!« in jim naroča: »Bodite srčni, bodite složni, borite se, zmagali boste!« (62) Na razkošna spalnična okna bogatunov ali »postopačev«, kot jih imenuje, pa uporno piha z besedami: »Vaš čas je minil. Umaknite se delavcem vsega sveta.« To je veter, ki bi ga izkoriščevalci radi na vsak način »vtaknili pod ključ«, saj jim ni prav, da »od dežele do dežele« (62) izkoriščanemu proletariatu nosi sporočilo o pravici, solidarnosti, združenem uporu in svobodi. Gre seveda za alegorijo in iluzijo na internacionalo, na politično gibanje delavstva, in še natančneje na Tretjo internacionalo pod vodstvom Kominterne (Komunistične internacionale), ustanovljene marca 1919 na kongresu v Moskvi, na katerem so se zbrali predstavniki in predstavnice komunističnih partij in levo usmerjenih socialističnih združenj in organizacij iz kar trideset držav (*Mala politička enciklopedija* 1966: 398). Gre za nov veter, za novo združeno in zato opolnomočeno fronto nereformističnih delavskih gibanj po svetu, katerim so tuje nacionalistične kletke, s tem pa za novega duha upora in borbe za sistemsko pravičnost. Pesmi o složnosti in borbi za boljši jutri, ki ga nauči veter – ta »prijatelj revežev« in trepet bogatunov –, roževce ponese v stanovanja revežev, saj si ti v nasprotju z bogatimi tisto malo dobrin, ki jih imajo, vključno s cvetovi vrtnice, med seboj delijo. In kamorkoli pridejo njegovi rdeči cvetovi, cvetovi borbe in revolucije, tam pojejo in širijo svojo »tiho pesem: Bodite složni, borite se, zmagali boste!« In medtem ko »duh teh rož« odraslim daje »novih moči«, da se lahko »skupno borijo za boljši svet«, otrokom prepeva drugačno pesem. To je pesem o že izpeljani revoluciji: »Otročiči, otročiči, ko boste zrasli, ne boste več žalostno stali pred [vrati bogatašev]. Tedaj bo svet, ves široki svet, od tistih, ki delajo!« (67). Je pesem o izpeljani revoluciji, za katero se družno, z ramo ob rami, borijo izkoriščani vsega sveta, in je pesem o revoluciji, ki jo bodo izpeljali današnji otroci, jutrišnji odrasli. Pravljica se tako ponovno obrača k otroku kot nosilcu revolucionarne ideje, ki ga je treba kultivirati in ozaveščati, kajti boj za boljši jutri se ne začne z odraslimi, ampak z otroki, sestavni del tega pa sta tudi prosveta in poslanstvo, ki ga opravlja estetsko dovršena in analitično preiščljena literarna predloga.

Na to neposredno opozarja tudi zaključek pravljice *Kaj pripovedujejo Petrčkovi prijateljčki*, posredno pa tudi zaključek *Hlapca*. Hkrati je za vse tri pravljice Hermynie zur Mühlen v prevodu Cankarjeve družbe značilno, da se v zaključku vedno obračajo k otroku, kar je sicer ena od temeljnih žanrskih zakonitosti revolucionarnih proletarskih pravljic. Škatlica vžigalic, ki je bila priča solidarnosti in slogi ptičkov, lahko to izkušnjo prenaša in širi najprej. In še več, iz enega drevesa je, kot alegorično pripominja, mogoče narediti nešteto škatlic, tako kot lahko eno samo, a odločilno pripoved, s katero je mogoče razpreti oči, v svet ponese nešteto izvodov iste knjige, prav tako pa tudi nešteto parov oči njenih najmanjših bralk in bralcev. Škatlica vžigalic, aktivistka, ki prižiga luč ali iskro spoznanja, zato pomenljivo pravi:

Bila sem res orjaško drevo. Kdo bi mogel prešteti vse škatlice, ki so jih iz istega drevesa naredili? Vse te škatlice bodo otrokom, s katerimi se družijo, pripovedovale to zgodbo. Čez nekoliko let bodo otroci dorasli ter bodo modrejši od starejših. Vedeli bodo, kako se je treba boriti, da se doseže pravica. (32)

Zaključek

Pripisovanje osrednje vloge mladini kot nosilki revolucionarne borbe, ne pa odraslim, je značilno tudi za vse druge pravljice Hermynie zur Mühlen, vključno s tistimi, ki jih slovenski prevod Cankarjeve družbe iz leta 1933 izpušča. Njene pravljice se v duhu osrednjega vodila proletarskih pravljič – tj. prosvetljevanja otrok in mladine, kar se opira na neposredno razčlenjevanje težkih socialnih okoliščin in strukturnih vzrokov zanje – obračajo k otrokom in mladim kot nosilcem revolucionarne zavesti in akcije. V ospredje postavljajo otroka kot zanesljiv in trden most med generacijami, v moči katerega je, da se zaradi ozaveščenosti, ki se začne že v otroštvu, v odraslosti zrelo postavi na čelo organiziranega boja za sistemsko pravičnost. V tem se skriva osnovno vodilo proletarskega pravljličnega žanra, ki zato posebno pozornost in zaupanje namenja najmlajšemu bralstvu. Kajti v nasprotju z odraslimi otrok, ki je sicer družbeno bitje, še ni povsem ujet v mreže prevladujoče ideologije, ki sistemsko izkoriščanje in spremljajočo bedo slika kot del naravnega sistema, ki ga velja tiho sprejeti in se mu podrediti ali pa vanj slepo verjeti in mu sekundirati. Proletarske pravljice z opusom svetovno znane nosilke tega žanra, Hermynie zur Mühlen na čelu, po drugi svetovni vojni na Zahodu v kontekstu restavracije kapitalističnega družbenoekonomskega reda niso doživele ponovnega ponatisa, še manj pa vključitve v kanon otroške književnosti (Wallace 2009: 3). Obratno je veljalo v socialističnem bloku, predvsem v Nemški demokratični republiki, vse od poznih 60. let pa do konca 80. let prejšnjega stoletja (Gossman 2010a: 272). V jugoslovanskem prostoru je bila pravljica *Kaj pripovedujejo Petrčkovi prijatelji* leta 1957 vključena v zbirko Vjeverica, ki jo je zasnoval Grigor Vitez, eden od legendarnih urednikov mladinske literature v povojni Jugoslaviji. Po uničenju socializma in ob restavraciji kapitalističnega reda so bile proletarske pravljice tudi v nekdanjem socialističnem bloku izrinjene iz kanona in bi lahko potonile v pozabo. In sicer prav v trenutku njihove ponovne vsestranske relevantnosti. Sistemska revščina in legalizirano izkoriščanje, na katerem temelji novi stari svet, kliče po obuditvi proletarskega pravljličnega žanra, saj na današnjih mladih in jutrišnjih odraslih stoji novi svet.

Literatura

Pavel Baloh, 1966: *Po poteh revolucije*. Ljubljana: Zavod Borec.

Enzo Collotti, 1971: Nemška revolucija. *Zgodovina revolucij XX. stoletja*. Ljubljana: Komunist.

Martin Comack, 2012: *Wild Socialism: Workers Councils in Revolutionary Berlin, 1918–21*. Lanham: University Press of America.

Taja Čepič, 1992: Založniška dejavnost Cankarjeve družbe (1929–1941). *Prispevki za novejšo zgodovino XXXII*, 63–73.

Marie Frederiksen, 26. 2. 2009: »Foreward without forgetting – 90 years after the German revolution«, <https://www.marxist.com/forward-without-forgetting-german-revolution.htm> (24. 12. 2020).

German expressionism, https://www.moma.org/s/ge/collection_ge/artist/artist_id-11705_role-3_thumbs.html (17. 1. 2021).

Lionel Gossman, 2010a: 4. Remembering Hermynia Zur Mühlen: A Tribute. *The End and the Beginning: The Book of My Life*, ur. Lionel Gossman. Cambridge: Open Book Publishers, 271–295. <http://books.openedition.org/obp/454>. ISBN: 9781906924294 (24. 12. 2020).

Lionel Gossman, 2010b: »Fairy Tales for Workers's Children.« Zur Mühlen and the Socialist Fairy Tale. *Online supplement V to The End and the Beginning*. 1–17. <https://www.openbookpublishers.com/resources/End&BeginningOnlineSup5.pdf>

Lionel Gossman, 2018: The Red Countess: Four Stories. Translated with an introduction and notes by Lionel Gossman. *The Red Countess: Select Autobiographical and Fictional Writing of Hermynia Zur Mühlen (1883–1951)*, ur. Lionel Gossman. Cambridge, UK: Open Book Publishers. 59–91. <http://books.openedition.org/obp/5973>

Stane Južnič, 1985: *Politična zgodovina 20. stoletja*. Ljubljana: DZS.

Lynda J. King, 1988: From the Crown to the Hammer and Sickle: The Life and Works of Austrian Interwar Writer Hermynia zur Mühlen. *Women in German Yearbook* 4, 125–154.

Miklós Lojkó, 2006: *Meddling in the Middle Europe: Britain and the 'Lands Between' 1919–1925*. Budapest: CEU Press.

Mala politička enciklopedija. Savremena administracija: Beograd, 1966.

Hermynia zur Mühlen, 1933: *Včeraj je bilo, jutri bo ---: pravljice*. Ljubljana: Cankarjeva družba.

Thomas Sakmyster, 1992: Great Britain and the Establishment of the Horthy Regime. *Eastern Europe and the West*, ur. John Morison. London: St. Martin's, 71–80.

Enzo Santarelli, 1971: Madžarska revolucija. *Zgodovina revolucij XX. stoletja. Knj. 2, Evropa*, ur. Edo Rasberger et. al. Ljubljana: Komunist.

Julij Titl, 1970: *Murska republika 1919*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Jack Zipes, 2018: Recovering the Utopian Spirit of Fairy Tales and Fables from the Weimar Republic. *Fairy Tales and Fables From Weimar Days*, ur. Jack Zipes. Cham: Palgrave MacMillan, 2018, 3–26.

Jack Zipes (ur.), 2020: *The Castle of Truth and Other Revolutionary Tales: Hermynia zur Mühlen*. Princeton in Oxford: Princeton University Press.

Ailsa Wallace, 2009: *Hermynia zur Mühlen: The Guises of Socialist Fiction*. Oxford: Oxford UP.